

RETSENSIOONI RETOORIKA: ALGUSED

Katre Kasemets
Tallinna Ülikool

1. Sissejuhatus

Nii üksiktekstide kui ka tekstiliigi struktuuri vaadeldakse seoses kontekstiga: milline on teksti või tekstiliigi suhe tekstivälise maailmaga, lugejaga ja teiste tekstidega. Suhe tekib sageli just sellest, kuidas teksti alustatakse.

Mõne tekstiliigi algus on kindlaks määratud. Näiteks teadustekst algab sissejuhatusena, kus tutvustatakse uurimuse lähtekohti ja eesmärgi. Uudise alguses esitatakse tavaliselt kõige olulisem info. Samuti kuulub uudisteksti algusse ingress ehk juhtlõik. Maarja Hage järgi (2000: 90) tõstab ingress (lad *ingressio* 'sisseminek; sissejuhatus, algus') esile loo põhisisu, huviäratavat üksikseika või järgneva teksti põhifakti, järgnevast tekstist pärit olulist ütlust või tsitaati, autori seisukohta vms.

Paljud tekstiurijad on toonud esile, et teksti algusega luuakse side teksti vastuvõtja ja selle looja vahel, suunatakse lugejat tervikteksti tõlgendamisele. Seepärast on teksti algustele paljudes tekstikäsitlustes eraldi tähelepanu pööratud. Eestikeelsetest allikatest moodustavad olulise osa kooli emakeeleõpikud: seoses kirjandiõpetusega pööravad tekstialgustele tähelepanu näiteks Martin Ehala "Kirjutamise kunst", Maarja Hage "Tekstiõpetus" ja Märt Hennoste "Tekstiõpetuse õpik". Ka Tiit Hennoste on "Uudise käsiraamatus" ja Priit Pullerits "Ajakirjanduse põhižanrides" käsitlenud uudissõnumi ülesehitust, eriti selle algust nii vormilisest kui ka sisulisest vaatepunktist.

Käesolevas artiklis analüüsitakse teatritsensioone. Ajakirjandustekstina on ajalehes ilmuv teatriarvustus ühelt poolt kultuuriuudis, teiselt poolt kultuurisündmuse hinnang. Päevalehtede kultuuriküljed on üldiselt määratud tavalisele kultuuritarbijale, põhitähelepanu on enamasti suunatud professionaalsele põhivoolu kõrgkultuurile. Kultuuriuudise lehtejõudmise põhjus on eelkõige kultuurisündmuse uudisväärtus. Muude valdkondadega võrreldes on kultuuris palju tavalisem, et sündmuse toimumine on juba ise uudist väärt. Suurem osa neist uudistest räägib sellistest sündmustest, mis jätkuvad või korduvad ka pärast uudise ilmumist. Seega mõjuvad nad teatud mõttes reklaamina ja mõjutavad seda, millist kultuuri inimesed tarbivad. (T. Hennoste 2001. 181–183) Retsensioon tähendab arvestust, arvamust; käsikirja, trükise, teatrilavastuse, filmi vms kriitilist analüüsi ja argumenteeritud hinnangut (EE 8: 111). Märk Hennoste õpetab, et retsensiooni kirjutaja peab hoidma tasakaalu subjektiivse ja objektiivse käsitluslaadi vahel (M. Hennoste 1999: 64). Ühelt poolt on arvustus peaaegu alati hinnanguline. Teiselt poolt on arvestuses enamasti ka ülevaatlik osa, mida saab käsitada uudislikuna, ning millele järgnevad analüüs ja hinnang (Ehala 2000: 176–177).

Uurimuse materjaliks on 100 päevalehtedes ilmunud teatriarvustust – 50 Eesti Päevalehest ja 50 Postimehest. Eesti Päevalehe omad on pärit ajavahemikust 13.07.2002–13.06.2005 ja Postimehe omad ajavahemikust 16.01.2003–15.07.2005, kõik on kirjutatud pärast esietendust Eesti teatri lavastus(t)e kohta. Eesti Päevalehes oli vaadeldud retsensioonidel kokku 11 autorit, kõige rohkem esines Andres Laasiku nimi – tema sulest pärines 26 retsensiooni; Postimehes oli autoreid kokku 25, kõige rohkem esines Andres Keili nimi – tema sulest pärines 17 retsensiooni. Algusena käsitletakse teksti esimest, valdavalt 1–2-lauselist lõiku. Kõige pikem algus koosnes 70 sõnast ja kõige lühem 10 sõnast (mõlemad Postimehest). Halliday on oma funktsionaalse grammatika sissejuhatuses esile toonud teksti kolm põhifunktsiooni: tähistusfunktsioon (ideatsiooniline funktsioon) esitab teksti suhet tekstivälise maailmaga, intertekstuaalne funktsioon näitab suhet teiste tekstidega ja diskursustega ning interpersonaalne funktsioon konstrueerib kirjutaja ja lugeja vahelist suhet. Need funktsioonid on eristatavad igasuguses keelekasutuses, moodustades semantilise terviku aluse. Ideatsiooniline

tähendus representeerib kirjutaja maailmakogemust ja -nägemust. See on sisutasand, mis kõige laiemas mõttes edastab tekstivälisist situatsiooni: tegevusi, sündmusi, mentaalseid protsesse, asjade ja nähtuste vahelisi suhteid. Ideatsiooniline tasand esitab ka protsessist osavõtjaid (inimesed, asjad, institutsioonid) ja muid protsessiga seotud asjaolusid (aeg, koht, viis). Interpersonaalne tähendus on seotud suhtlusega: kõneleja või kirjutaja teeb midagi kuulajale või lugejale keelises mõttes. Tegu on rollivahetamisega retoorilises suhtlemises: ütlused, küsimused, pakkumised ja käsud. Tekstuaalne tähendus on seotud kontekstiga ja situatsiooniga. Tekstuaalne funktsioon loob sõnumi. (Halliday 1985: 53–54) Tekstuaalse funktsiooni analüüs on keskendunud sellele, milline on teksti struktuur, kuidas tekst suhestub ümbritseva diskursusega, situatsioonikontekstiga, milles ta on loodud. Need kolm funktsiooni on omavahel tihedalt põimunud ja toimivad tekstis ühel ajal. (Halliday 1985: 158)

Ka analüüsitud retsensioonide algusi võib vaadata funktsioonide järgi. Teemaatiline algus tähendab siirdumist otse asja juurde, interdiksiivne algus viitab mõnele teisele diskursusele või tekstile, interpersonaalne algus pöörduv otse lugeja poole või räägib kirjutaja isikust, tõstes seega esile suhtlusrollid.

Anne Mäntynen on keeleteemaliste ajaleheartiklite retoorikat, argumentatsiooni ja tekstistruktuuri käsitlevas doktoriväitekirjas “Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa” (2003: 59–86) liigitanud ka artiklite algusi, kuigi tema liigitus ei lange täiesti kokku siinses artiklis kasutatuga, vaid on rohkem seotud konkreetse keelise vormiga. Kõige suurema rühma, üle poole analüüsitud alguslõikudest, moodustasid need algused, mille lähtekohaks on teine tekst – tsitaat, refereering või leksikaalne viide. Neid algusi, kus teema käsitlemist alustatakse kohe – suhtelause või väite esitamisega –, oli umbes veerand. Veelgi vähem oli A. Mäntyneni analüüsimaterjali hulgas artikleid, mida alustatakse küsimuse esitamisega.

Analüüsitud teatriretsensioonides viidatakse otse teemale 76 alguses, teisele diskursusele 65 alguses ning interpersonaalsetele suhetele autori ja lugeja vahel 14 alguses. Kuna ühes alguslõiguses võib olla mitmesugust informatsiooni, siis on alguste summa suurem kui analüüsitud 100 retsensiooni.

2. Temaatilised algused

Kõige suurema rühma moodustavad algused, mis hakkavad kohe rääkima asjast ehk viitavad otse arvustatavale lavatükile. Selliseid algusi on järgnevas analüüsitud kahest vaatepunktist: struktuuri ja sisu järgi.

Struktuuri järgi jagunevad temaatilised algused kahte põhirühma: nn juhtlõiguga algavad retsensioonid ja sissejuhatusega algavad retsensioonid. Juhtlõigu tüüpi algus on muust tekstist eraldiseisev, pärast seda algab artikkel justkui uuesti. Sissejuhatuse tüüpi algust iseloomustab aga see, et järgnevas lõigus viidatakse alguslõigule või on alguslõik mingi muu tekstisidususvõttega järgneva lõiguga seotud.

2.1. Juhtlõigud. Analüüsitud alguslõikude ühe rühma moodustavad tüüpiliselt uudistekstile omased **juhtlõigud**. Juhtlõik on ajakirjandusteksti spetsiifiline struktuuriüksus. Tiit Hennoste selgitab oma “Uudise käsiraamatus”, et pööratud püramiidi puhul koondub uudise kõige olulisem info tema algusesse, juhtlõiku. Uudise algus, täpsemalt avalõik (või avalõigud) on uudise kõige olulisem osa. See võib olla resümeeriv (kokkuvõttev), lugu esitav, lugeja poole pöörduv jne. (2001: 65) Juhtlõigu ülesandeks on anda edasi loo tuum, kõige uudisväärtuslikum info kogu loost. Teiseks on juhtlõik lugeja huvi ja tähelepanu äratava, et lugeja tahaks lugu edasi lugeda. (T. Hennoste 2001: 67) Ka analüüsitud retsensioonides on juhtlõik artiklit reklaamiva funktsiooniga ja ütleb ette ära, millest selles artiklis räägitakse, toob välja tähtsaima ja sisaldab sageli ka hinnangu. Hennoste on rõhutanud, et uudises on teistsuguse, tavaliselt poolpaksu kirjaga esile tõstetud juhtlõik teksti osa (nagu sissejuhatuski), mitte sisult omaette seisev lõik teksti alguses, ning tekst peaks juhtlõigust sujuvalt edasi minema (T. Hennoste 2001: 66). Kuid analüüsitud retsensioonides ei ole juhtlõik tekstoloogiliselt järgneva tekstiga seotud, vaid artikkel algab pärast juhtlõiku justkui uuesti (või võiks sama hästi alata ka teisest lõigust). Algusi, mis moodustavad ka vormiliselt teksti osa, on järgnevas analüüsis nimetatud sissejuhatusteks. Tekstianalüüs viitab sellele, et eraldi seisev juhtlõik võib olla kas autori või toimetaja kirjutatud. Juhtlõigu tüüpi algusi oli 23, neist 3 sisaldavad viidet loo autorile ja on seega selgelt

toimetaja kirjutatud (nagu siinne 1. näide). Poolpaks kiri näite-tekstides on pärit originaalist. Analüüsi seisukohalt kesksed tekstiosad on alla joonitud.

(1) See suvi näib olevat rahvusromantiliste suviste teatri-tükkide tõeline võidumarsi-suvi. Lavakad pöörivad Kitzbergi “Kosjasõitu” mööda Eestimaad, Vargamäel möllas Tammsaare Katku Villu, Saueaugul mängitakse Vallakut, Pärnu Endla näitlejad võtsid ette Hugo Raudsepa “Vedelvorsti” Kurgjal. Mis Jakobsoni talumuuseumis toimub, kirjutab Piret Tali.

Kurgjale sõites näeb üle pika ajal parklas nii Žiguleid kui ka Moskvitše, kust ümberkaudsed inimesed välja ronivad. Mõnel on korv toiduga kaasas, teine kõnnib karkude ja kolmas kepiga. Lapsi, kes muuseumis lehma-hobuseid-kanu vaatavad, sagib seal ringi sedavõrd, et eestlaste väljasuremisse ei usu kuidagi. Vanu LAZ-busse kaugemalt tulijatega ei kohta ka iga päev. (Piret Tali, Vedelvorst mõnuleb päikese käes. – EPL 17.07.2002)

(2) Vastselt Vanalinnastudio kunstilist poolt juhtima asunud Georg Malviuse esimene lavastus annab aimu kannapöördest teatri suundumuses. “Bent” on jõhker, valus, visuaalselt mõjuv ning väga heade näitlejatöödega teater.

Inglismaal elava ameeriklase Martin Shermani näitemäng “Bent” jõudis lavale 1979 ning põhjustas toona kaugelt üle teatripiiride ulatuva skandaali. Pärast 45 aastat kestnud vaikimist võttis Sherman avalikult kõneks Hitleri režiimi kuriteod geide vastu, kes saadeti koonduslaagrisse kui kõige madalama kasti kurjategijad.

(Kadi Herkül, Komöödiateater tegi repertuaaris kannapöörde. – PM 3.03.2003)

(3) Narva ja Narva-Jõesuusse tasub niisamagi minna. Lavastus “Orkestriproov” teeb selle reisi vältimatuks.

Eestis on kombeks nii, et teater tähendab eelkõige maja. Hea teater on see, kus inimestele meeldib käia, ning vastupidi, kus

inimesed ei käi, on halb teater. Nagu käiakse ooperis, nii ka teatris. See on turvaline kaubamärgipõhine ostuakt.

(Ivar Põllu, Kultuurisündmus sise-Venemaal. – PM 14.07 2004)

**(4) Priit Võigemast on teinud oma esimese lavastuse “Terro-
rism”. Inimestes mässava vägivalla ahel hakkas näitlejates
kujundlikult tööle ja näitas kätte, kuidas kuhjuvad ühis-
konda vapustavad plahvatused ja tapmised.**

*Viljandlasest tavavaatajat huvitab see vähem, kuid eri liiki
teatraale kõvasti: mil määral on noorel ja sädeleval näitlejal
Priit Võigemastil lavastajakätt? Debüüt näitas, et päris
mööda ei ole see anne temast läinud.*

*(Andres Laasik, Verisele terrorismile võib viia vihkamine sinu
enda südames. – EPL 8.09.2004)*

**(5) Jaan Tätte on omaette fenomen. Kellele meeldivad ta
laulud, neile meeldib ka “Meeletu”. Tätte arendab siin koos
lavastaja Eva Klemetsi ja Linnateatri trupiga edasi oma
teemat, oma sõnumit.**

*Peategelane (Rain Simmul) on edukas ärimees, kes teeb elus
kannapöörde, võtab aja maha ja läheb maale elama. Üksi.
Jätab linna oma naise (Piret Kalda), poja (Bert Raudsep) ja
ärisõbra Peetri (Andres Raag). Maal kohtab ta maainimesi.
Ja muutub.*

*(Kristi Eberhart, Jaan Tätte linnastunud edukas ärimees
kaotab maal meelet. – EPL 11.05.2005)*

Eesti Päevalehes on 35 arvustuse (70%) alguses tõstetud juhtlõigu või sissejuhatusete ette ka 1–2 nn reklaamlauset. Oma ülesehituselt meenutavad nad alapealkirju, kuid pigem võib neid tõlgendada selles ajalehes kasutatava tähtsaimate väidete esitamise vormina. Sisu poolest on need reklaamlausused enamasti hinnangulised.

(6)

- **Vene lavastaja nipitab Aleksandr Ostrovski klassika kallal**

- *Maria Avdjushko debüüt Vene Draamateatris õnnestus Vene Draamateatri "Äike" pole põrutav dramaatiline pikne, vaid mänguline ja vaimukas tänapäevastatud teos, kuhu on täheks kutsutud Maria Avdjushko Eesti Draamateatrist.*
(Andres Laasik, Mahajahutatud kirgas "Äike" – EPL 4.12.2002)

(7)

- *Draamateatri "Kajakamägi" mõjub opereti sugemetega farsina*
- *Esietenduselt jäi mulje, et lavastusega tahetakse lõbus-
tada esimest Eestit*

Emakeelepäeval Draamateatris esietendunud, prügimäel elavaid heidikuid kujutav "Kajakamägi" ei mõjunud komöödia ega draamana, pigem paistis lavalt opereti sugemetega farss.

(Tarmo Teder, Ohutult pakendatud kolmas Eesti. – EPL 19.03.2003)

(8)

- *Georg Malviuse lavastused moodustavad diloogia*
- *Mait Malmsten on hea lavastaja töös kõrgvormis Pommitades Eesti teatrilava maailma muusikalide paremiku-
kuga, võtab lavastaja Georg Malvius järjest julgemalt ette.*
(Meelis Kapstas, "Cabaret" on "Benti" eelmäng. – EPL 7.07.2003)

(9)

- *Juba Ita Everi ja Eino Baskini lavaletulek pälvib publiku aplausi*
- *Meistrid mängivad välja USA komöödiakirjaniku teksti sügava inimlikkuse*

Tuhanded inimesed, kes Vanalinnastuudio kassa "Hotell California" piletitest tühjaks ostsid, ei pea pettuma. Tegu on kõrge kullaprooviga teatriga, kus vanameistrid Eino Baskin ja Ita Ever naerutavad ja ka elu üle mõtlema panevad.

(Andres Laasik, Baskini ja Everi särav duett. – EPL 15.10.2002)

(10)

- *Avangard ja realism põimuvad intelligentsete inimeste mängujanuses esituses.*

Meie teatrimaastiku seedetegevust testiv alternatiivrakuke, Von Krahlis teatri trupp on Rainer Sarneti käe all sedakorda lavale toonud Maksim Gorki sotsrealismi pioneerteose “Ema”.

(Kristi Eberhart, Von Krahlis saab näha vahvasti tehtud Maksim Gorki “Ema” – EPL 15.01.2005)

2.2. Sissejuhatused. Teise rühma moodustavad algused, kus esimene lõik sulandub järgneva sidusaks tekstiks või minnakse alguslõigu teemaga sujuvalt edasi. Sellist alguslõiku võib nimetada artikli sissejuhatuseks. Sissejuhatuse tüüpi algusi oli 53.

(11) *Rootslanna Hilda Hellwigi Draamateatris lavastatud “Kummitused” teeb eriliseks teise vaatuse Osvald Alvingi tõlgendus – ohvrist kasvab jonnakas rikutud meelega egoist, kes istub pähe seni oma mehe türannia all kannatanud emale.*

Paistab, et selline tõlgenduslik käik on lavastajale oluline: esimese vaashoitud (et mitte öelda igava) vaatuse järel on teine hoogne ja pinev, esimene valmistab ette teise paljastavat plahvatust. Kaks viimast ema ja poja stseeni on lavastuse kulminatsioon.

(Andres Laasik, Mehed on sead ja ühiskond on süüdi. – EPL 11.02.2003)

(12) *Lavastus “Nüüd ja igavesti” mõjus selle kohta, millest jutt käib, see tähendab siis abiellumist ja kõike sellega kaasnevat, samuti aga ka selle kohta, mida autori Irni Ibseni kohta ette teada oli, üllatavalt külmaksjätvalt.*

Õigupoolest polegi see otseselt negatiivne hinnang, sest kui Tiit Palu lavastustes on enamasti sees mingi, enamasti vormi-

taotluslik, pretensioon, mis ei tarvitse olla alati õnnestunud või näitlejat arvestav, kuid igal juhul tekitab mõtteid ja jääb kuidagi aktiivselt "häirima" siis antud juhul oli tegemist sileda ja ilusa valmistoodanguga, kuhu kõik kaasosalised olid tõesti andnud oma parima.

(Madis Kolk, Nüüd võib küll, kuid palun mitte igavesti! – PM 15.02.2003)

(13) **Kui leppida põhimõtteliselt julgustükiga, et mõne luuletusega täidetakse teatriõhtu, tuleb Linnateatri "Mandragora" heaks kiita. Doris Kareva luulet loetakse ju hästi. Ja hästi loevad kõik.**

(Andres Laasik, Luuleteater Hobuveskis. – EPL 3.05.2003)

(14) **Hendrik Toompere uuslavastus Rägavere lossis kummutab elegantsel moel mitmeid (suve)teatriga seonduvaid eelarvamusi.**

Üks levinumaid on ehk see, viimasel ajal eriti võimendunud, kuid vaataja suhtes küllaltki üleolevalt kultuurisnobistlik üldistus, et publiku kohalemeelitamiseks peab pakutav olema vaimsemaid eelootusi välistav kerglane kraam.

(Madis Kolk, Suupärane pidusöök. – PM 15.06.2004)

(15) **Teine pääsuke NO99-s. Koos Sine Locoga. "Inimese teekond". Anne Tärnpu lavastus, mis näeb välja nagu... Anne Tärnpu lavastus.**

Ja see ei ole siin kompliment ega hinnanguline kriitika – on lihtsalt kirjeldus. Ootushorisondil seisiski selline (musta) ruumi ja (heleda) mõtte organiseeritus, nagu vana Sakala keskuse blakkboksist paistis.

(Andres Keil, "Inimese teekond" NO99-s on inimese teekond. – PM 14.03.2005)

Järgnevalt vaatlen alguslõike sisu ehk seal sisalduva info järgi. Kõige sagedamini esitatakse otse asja juurde mineva retsensiooni alguslõigis järgmisi andmeid (sulgudes on toodud vastav arv, mis

on saadud kõigi 100 arvustuse alguslõigus sisalduva info analüüsi tulemusena):

- lavastuse pealkiri – 58 korral (59)
- teatri nimi – 45 korral (50)
- kirjutajalt lavastusele antud üldhinnang – 36 korral (37)
- näidendi autori nimi – 27 korral (29)
- lavastaja nimi – 25 korral (30)
- mängukoht – 14 korral (14)
- lavastuse teema – 12 korral (14)
- näitleja nimi (näitlejate nimed) – 7 korral (8).

36 hinnangut sisaldava retsensiooni alguse analüüs näitab, et 25 alguses oli esitatud pigem autori arvamus (16. näide) ja vaid 11 algust olid reklaamiva funktsiooniga (17. näide).

(16) *Endla teatri suvised "Parvepoisid" on pettumus. Segases stiilis kehvasti kõlavate lauludega rahvatüki tegevus ei kipu "jooksma" Reiu jõe käärus suvelaval.*

(Andres Laasik, *Palju kära ja vähe palke Reiu jõe etenduses.* – EPL 13.07.2002)

(17) *"Kihnu Jõnn" pakub kõike, mida inimesed ootavad seriaalilt ja filmilt ja speaktaaklilt!*

(Andreas W, *Kuueaeruline paat Atlandil.* – PM 26.05.2003)

Hoolimata sellest, kas retsensioon algab juhtlõigu või sissejuhatusega, võib temaatilistes algustes olla viide vähemalt 3 liiki tekstile: uudisele, arvamuskirjutisele ja reklaamile. Alguse põhjal võib järeldada, mis tüüpi retsensiooniga on tegemist. Uudise tüüpi retsensioonis keskendutakse faktidele, alustades mis-kus-millal-kes-mida-tegi skeemiga (1. ja 15. näide). Arvamuskirjutise tüüpi retsensiooni alguses esitatakse hinnang, et seejärel hakata seda kommenteerima (4., 5., 11., 12. ja 13. näide), ning reklaamiva retsensiooni alguses antakse kirjeldatavale kiitev hinnang või soovitatakse otse etendust vaatama minna (2., 3. ja 14. näide). Positiivse hinnangu korral on hinnanguline ja reklaamiv algus enamasti sisuliselt põimunud, nii et neid ei saa ühemõtteliselt ühte või teise rühma liigitada.

3. Intertekstuaalsed algused

Intertekstuaalne analüüs näitab ühelt poolt tekstide omavahelist suhet ja teiselt poolt teksti suhet ühiskonna ja kultuuriga (Fairclough 1995: 10). Intertekstuaalne viitamine teistele tekstidele ja diskursustele on üks tekstuaalse funktsiooni ilminguid, kuuludes teksti konstrueerimisvõtete hulka. Tekstides võib olla väga keerulisi tekstidevahelisi jooni, aga nad võivad olla ka suhteliselt lihtsad (Fairclough 1995: 15). Intertekstuaalseid algusi võiks Norman Fairclough'le (1995: 54) toetudes nimetada ka diskursuse representeerimiseks.

Vaatlen intertekstuaalsust seega laiemalt kui näiteks oma väitekirjas "Miten kielestä kerrotaan" Anne Mäntynen (2003: 62–74), kes tekstialgusi liigitades käsitleb intertekstuaalse algusena vaid selliseid, kus teksti ülesehituse lähtekohaks on teine konkreetne tekst, kas siis tsitaadi või referaadi vormis. Siinses artiklis on eelduseks võetud, et igasugused viited käsitletavast temast kaugemale on tõlgendatavad interdiskursiivsusega.

Diskursuse esitamisenä on vaadeldud ka selliseid algusi, kus tuuakse sisse käsitletava lavastuse ükskõik missugune laiem taust: tavaliselt teatrimaailmaga (mõnel juhul ka kirjandusmaailmaga) seoses.

(18) Rahvusoperis valmistuti seekordseks esietenduseks ajakirjanduse kõrgendatud tähelepanu all. Teist hooaega teatris toimuv eri grupeeringute uste paugutamine pakkus ainet nii televisioonile kui ka kirjutavale pressile.

(Ago Herkül, "Luikede järv" märgib Estonias uut aega. – EPL 2.12.2002)

(19) Mingite mööndustega on nii. et kõige keerulisem on teha teatrit noortele, teismelistele. Pean siin silmas just sellist teatrit, mis neid tõeliselt puudutaks ning huvitaks, ja seda loomulikult nii sisult kui vormilt.

(Rait Avestik, Tibid annavad lõuga. Mille nimel? – PM 25.02.2003)

(20) Tänavu, mil vabaõhulavadel võimutsemas eesti klassika ja algupärand, valib lavastaja Roman Baskin väarikaks kontrastiks targa sõnaakrobaadi Bernard Shaw "Südamete murdumise maja". iirlase fantaasia vene stiilis inglise teemadel. Isepäine materjalivalik äratab lugupidamist. (Pille-Riin Purje, Baskin tegi veidralt õnneliku südamete-murdumise maja. – EPL 30.06.2003)

(21) Linnateatri lavastustest kirjutades tekivad mõtted selle teatri märgilisusest sagedamini kui mõne teise teatriga seoses. Linnateatris käies ei jää enam märkamata kogu teatrisündmuse eksklusiivsus. Linnateater on muutumas, tegelikult vist juba muutunud eliidi teatriks, mille hinna- poliitika on kurvastavalt publikuvaenulik. (Madli Pesti, Kangelane ja Tühjus. – PM 9.02.2004)

(22) Rootsi lavastaja Finn Poulsen on Tartus toimetanud juba kordi. Teatrisündmuseks on tõusnud enamik tema külalistöid, ja Shakespeare'i modernne käsitlemine on saanud tema kaubamärgiks. (Margit Tõnson, Vanemuise uuslavastus eeldab kasinate nõudmistega vaatajat. – EPL 26.01.2005)

Kuid vahel on retsensiooni alustatud hoopis mingi muu diskursusega võrreldes.

(23) Niikaua, kui inimesed jätkavad liigi "tootmist" ehk DNA "transportimist", niikaua on päevakorras ka laste kasvatamine koos müstilise kasvatusteooriaga. "Kasvatatakse" ka teatriga, valdavalt on neid jooni märgata lastele suunatud teatrites. (Rait Avestik, Mõnus muusikaline must huumor. – PM 16.10.2003)

(24) Vahel juhtub lastega nii, et nad võtavad mingi masinavärgi, näiteks äratuskella lahti, et vaadata, mis seal sees on ja

kokkupanemisel selgub, et mõni juup jääb üle ning midagi puudu. Nii juhtus ka Endla teatris "Raimundi" lavastuses. (Andres Laasik, "Raimund" võtab Valgre laulud lahti. – EPL 20.11.2003)

(25) Nii tuttav ja samas aina harvemaks jääv pilt: mehed jutustavad sellest, kuidas Vene kroonus oli. Seekord on Vene kroonu jutuks avalikult, teatrilaval. (Andres Laasik, Merle Karusoo rebib Afganistani haavad verele. – EPL 29.03.2005)

Interdiskursiivsete alguste hulka võib liigitada ka sellised avalõigud, mis seovad järgneva retsensiooni mingi sotsiokultuurilise mõõtme või väitega.

(26) Võimu ja vaimu vastanduses peitub mingi fataalne, isegi paheline võlu. Kuigi mõne arvates on siin tegu vaid sõnamänguga, mis võlgneb oma efektsuse alliteratsioonile. (Jaanus Kulli, Carmela ja Paulino surmatants. – EPL 10.12.2002)

(27) Tragöödia sünd jääb ajastusse, kui mütoloogiline mõtlemine alles hakkas trooni loovutama kriitilis-filosoofilisele refleksioonile. Inimlik olemine jäi piiri peale: jumalad ei olnud veel varjunud, ent maine seadusandlus hakkas pead tõstma, oma metafüüsilist baasi looma. Ning nende pörkumisest ammutas ainese tragöödia. (Peeter Selg, Tänapäeva tragöödia kui tõlkeveega tõelisus. – PM 11.02.2003)

(28) Korvpalli finaalide ajal on äärmiselt kohatu rääkida millestki muust kui treenerite omavahelisest arveteõiendamisest. Treenerid on kuulsad, sest neid on vähem kui korvpallureid ning neid on lihtsam meelde jätta. (Sven Kivisildnik, Uskumatu: teater üllatab teatriga! – PM 30.04.2003)

(29) Erinevates ruumides samaaegselt toimuvat defragmen-
tatsiooni pole võimalik jälgida tervikliku protsessina, seetõttu
toimub see kaks korda järjest.

(Andres Keil, Lavakad murendavad tänase müüre. Oluliselt. –
PM 19.04.2004)

Muidugi kuuluvad intertekstuaalsete alguste hulka ka sellised, kus artiklit alustatakse otsese tsitaadiga. 30. näites räägib lavastaja, 31. näites üks lavastuse tegelane, 32. näites näidendi autor ning 33. ja 34. näites anonüümne teatrikülastaja. Seega on nad temaatiliselt küll teatud mõttes “otse asjast”, mitte mõnest muust diskursusest, aga tekst ei ole artikli autori, vaid kellegi teise oma. Nii otse- kui ka kaudkõne tunnuseid sisaldavat referaaditüüpi nimetatakse siirdkõneks. Paljudel juhtudel puudub küll sisuline ja vormiline erinevus otse- ja kaudkõne vahel (EKG 1993: 295), 30. ja 34. näidet eristab otsekõnest vaid jutumärkide puudumine.

(30) Eestis ei olnud piisavalt verd, tõime seda Soomest
juurde. tunnistas “Inishmore’i leitnandi” esietenduse eel
lavastaja Tiit Ojasoo. Ja tõesti, verd ning vägivalda pakub
vähem kui kahetunnine lavastus küllastumiseni.

(Kadi Herkül, Veresaun Draamateatris. – PM 16.01.2003)

(31) “Pidu peab pidama, suvi ju!” möirgab Andrus Vaarik
tuuslar-mängujuhina Neeruti mägedel.

(Meelis Kapstas, Eestlane suvel ei maga! – EPL 16.06.2003)

(32) “Moraalsus kaob sama kiiresti kui hambad.” arvab
Roland Topor. Pariisis sündinud Poola juudid perekonnast
pärit kirjanik, kes on rohkem tuntud näitleja ja kunstnikuna.

(Margit Tõnson, Laua all on lõbus kahekesi. – EPL
19.02.2004)

(33) Mees kurtis naisele Ugala puhvetis esietenduse vaheajal:
“Teevad nalja, aga millegipärast ei aja naerma”. Olin pärast
“Naise võtmise” esimest vaatust ebalev minagi. Kohanemine

lavastuse laadiga nõudis aega, jantlikum mäng tundus rabeledavõitu.

(Pille-Riin Purje, Mõranenud hinged Gogoli omamoodi nihkega komöödias. – PM 15.04.2004)

(34) Nii segast asia polegi varem näinud. kostis kommentaare pärast NO99 erakordse pealkirjaga esietendust “Vahel on tunne, et elu saab otsa ja armastust polnudki”

(Margit Tõnson, NO99 esmalavastus ülistab julgust ideaalide nimel surma minna. – EPL 22.02.2005)

Mitteotsese esituse puhul alustatakse artiklit teise teksti refereeringuga. Kuna refereeritava tekst esitatakse kirjutaja oma sõnadega, tuleb viimase hääli võimsamalt esile kui otseses esituses ehk tsiteerimise puhul (Mäntynen 2003: 70).

(35) Keegi vene teatraal olevat küsinud ühel festivalil, kuhu ka Priit Pedajas “Punjabaga” kutsutud, et millest lavastus pajatab. Pedajas vastanud, et on kaks meest ja naine ning mõlemad mehed krabavad just seda ühte, potilöövipidajat Eppu.

(Jaanus Kulli, Kaks meest krabavad ühte naist. – EPL 7.11.2002)

(36) Naisteajakirja Annabella viimasest numbrist loen, et kaasaegset eesti meest iseloomustavad märksõnad on: juht, spetsialist, karjäär, autod, ehitus, televiisor, söök ja õlu.

(Sven Karja, Kuidas karastus teras. – PM 17.05.2003)

(37) Pealkiri kõlab vastuoluliselt, kuid selline on Vahingu saatus. Ei ole teda kunagi päriselt mõistetud. Nõukogude Liidus polnud hea toon eksistentsiaalset valu päris vabalt viljeleda ja ei mõistnud seda ka kohalik rahvuskultuur, mis Tiit Hennoste määratluse järgi ajas veel 20. sajandilgi suurte rahvuste 19. sajandi asju.

(Valle-Sten Maiste, Miniatuurne metafüüsiline mammut revisited. – PM 16.06.2004)

Viide on tavaliselt viitamine väljapoole mingile inimesele või objektile. Kuid viidata saab ka võrdlust kasutades, st et midagi, millest ma nüüd räägin, on millegi muuga sarnane või millestki muust erinev. (Halliday 1985: 290, 294) Leksikaalse viite abil loob kirjutaja seose omal valikul. See on mingil määral seotud öelduga. (Halliday 1985: 310) Leksikaalse viitega teisele tekstile algavad järgmised näited.

(38) *Ugala väiksel laval juuakse jälle viina. Isegi rohkem kui seal viimati lavastatud Urmas Lennuki uues näidendis "Rongid siin enam ei...". Andrus Kivirähki "Helesinises vagonis" on eesti mehe mõõduks liiter näkku.*

(Andres Laasik, Palju nalja ja kolm liitrit viina. – EPL 3.04.2003)

(39) *On vist paratamatu, et "Linnud" toob esmalt pähe Hitchcocki. Vanalinnastuudio samanimelist uudistükki, mis pärineb Jean Anouilh' sulest, ühendab põnevusklassikaga peaaesjalikult pealkiri – kui mitte arvestada sündmuste kulgu, mis tegelaskonna ühte ruumi kokku sunnib.*

(Neeme Korv, Kuivanud linnusõnnik. – PM 18.11.2003)

(40) *Roman Baskini lavastus Narva Aleksandri kirikus erineb kõvasti Fellini "Orkestriproovist", mille stsenarium on aluseks võetud. See on igati loomulik, sest teater ja film ei saagi ühtemoodi toimida.*

(Andres Laasik, Orkester mängib Euroopa serva peal kaost. – EPL 13.07.2004)

4. Interpersonaalsed algused

Analüüsitud retsensioonide kolmanda algustüübina saab välja tuua interpersonaalsed algused, kus alguslõik viitab kommunikatsiooni osalistele – kirjutajale või lugejale. Keelekasutus on sotsiaalne tegevus ja keelekasutaja osaleb sotsiaalses protsessis. Kirjutaja võtab endale kirjutades teatud rolli, ja määrab ka lugejale ühtlasi kindla

rolli teksti vastuvõtjana. Näiteks küsimust esitades võetakse endale info otsija roll ja see nõuab, et teine pool oleks info andja rollis. Kõige üldisemad on andja ja nõudja roll. Kõneleja ei tee mitte ainult omaette midagi, vaid ta nõuab ka kuulajalt midagi. See on kui vahetus, kus andmine vihib saamisele ja vastupidi, nõudmine vihib andmisele. Keele interpersonaalne funktsioon on seotud keele sotsiaalse põhiolomusega: samal ajal kui lause vormistatakse sõnumiks, korrastatakse see ka interaktiivseks sündmuseks. Pakkumisele oodatakse vastuvõtmist, käsule elluviimist, ütlusele teadmiseks võtmist ja küsimusele vastust. (Halliday 1985: 68–69)

Otseselt lugejale suunatuks, teda aktiveerivaks algustüübiks võib lugeda küsimuse esitamist. Kuna ajalehetekst on vormilt monoloog, siis on küsimus tõlgendatav retoorilisena, millele autor kas siis kohe või hiljem artikli sees ise vastab, aga mis sellegipoolest juba oma vormiga tõmbab lugeja kaasa interaktiivsesse situatsiooni. Selliseid algusi oli analüüsitud materjali hulgas vaid üks.

(41) *Mis juhtub siis, kui tuleb vabadus? See on vana tõde, et kõigepealt võetakse siis püksid jalast ära. Seda "Alasti tõde" näitabki Vene Draamateater vaimukal moel.*

(Andres Laasik, Diderot varjas tõde püksis. – EPL 17.03.2003)

Interpersonaalset tähendust saab peale suhtlustähenduse (kirjutaja ja lugeja suhe) vaadata ka suhtumistähendusena (kirjutaja ja teksti suhe). Järgnevates näidetes viitabki artikli autor alguslõigis endale kui isikule otseselt *mina*-vormis ja esitleb ennast seega ühe teksti osalisena.

(42) *Laupäeval nägin ma Teatrit. Täpsemalt küll Emajõe Suveteatrit. Tartus. Jaama tänavas. Eesti rahvusliku teatri ja ka suveteatri hällis.*

(Krista Leipsig, Toomas Nipernaadi ei valeta. – PM 7.07.2003)

(43) *Mõned nähtused (ilmselt demiurgi vembud) külgnevad "minuga" enne ja pärast Krahli uue etendusega suhestumist.*

Lavastaja Unt vaatab mind tänaval kolm korda kurja näoga, ilmselt arvab ta, et tegu on teismelisega heina ja ristiku tn nurgalt. Mööda sõidab buss reklaamiga "Samadhi" (seestumus, ekstaas) ja ma peatan takso firmalt Evolvent (ld lahtiveeretav). Ja universum haiseb kõrbehaisu järele. (Kiwa, "Tõe" tootmise masin. – PM 15.11.2003)

(44) Kui ma laupäeva õhtul uuest teatrist välja astusin, olin ma täiesti kindel. milline see arvustus, mida ma praegu esmaspäeva keskpäeval kiriutan, olema saab. Ma olin veel eile öösel uinudes kindel.

(Andres Keil, Praegu on tunne, et pidigi tulema. – PM 22.02.2005)

(45) Ma ei ole teatrikriitik. Ma ei ole ka näitleja. "Klammi sõjaga" astusin mõlemasse rolli.

(Valner Valme, Püstol esimeses vaatuses, mäng eluga. – PM 8.04.2005)

5. Kokkuvõte

Kokkuvõtteks võib öelda esiteks seda, et vaadeldud retsensioonide algused vastavad kolmele tekstifunktsioonile, teksti ja konteksti võimalikele suhetele. Analüüsitud 100 retsensiooni hulgast võib kõige rohkem leida algusi, kus alguslõik juhib lugeja kohe teema juurde. Veidi vähem leidub intertekstuaalseid algusi, millega paigutatakse kirjutis laiemale taustale ning luuakse side varasemate tekstide, teadmiste ja (kultuuri)kogemusega. Kõige vähem on materjali hulgas interpersonaalseid algusi, kus kirjutaja viitab endale või lugejale. Teiseks võib öelda seda, et ajalehes avaldatud teatriretsensioonil on (vähemalt alguslõikude järgi otsustades) kolme tekstiliigi tunnuseid. Ühelt poolt on arvustus kultuuriuudis ja vastab uudissõnumi koostamise tunnustele (juhtlõigus antakse edasi fakte ja kasutatakse narratiivset kes-kus-millal-mida-tegi struktuuri). Teiselt poolt võib algus viidata argumenteerivale arvamuskirjutisele (alguses esitatakse hinnanguline väide ja seejärel hakatakse seda

tõestama) ning kolmandaks võib retsensiooni alguslõigust leida ka reklaamile kui juhendavale-veenvale tekstitüübile omaseid tunnuseid (antakse kiitev hinnang ja soovitus etendust vaatama minna). Teemavälised ehk intertekstuaalsed ja interpersonaalsed algused näivad viitavat pigem esseelaadsele või arutlevale tekstile, kus alustatakse sellest, et projitseeritakse kõne all olev teema laiemale taustale.

KIRJANDUS

- EE 8** = Eesti entsüklopeedia 8. köide. 1995. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- Ehala, M. 2000.** Kirjutamise kunst. Tallinn: Künnimees.
- EKG 1993** = Erelt, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Fairclough, N. 1995.** Critical discourse analysis. The critical study of language. Harlow etc: Longman.
- Hage, M. 2000.** Tekstiõpetus. Tallinn: Koolibri.
- Halliday, M. A. K. 1985.** An Introduction to functional grammar. London: Arnold.
- Hennoste, M. 1999.** Tekstiõpetuse käsiraamat keskkoolile. Tallinn: Avita. 2. tr.
- Hennoste, T. 2001.** Uudise käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mäntynen, A. 2003.** Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikka. Helsinki: SKS.
- Pullerits, P. 1997.** Ajakirjanduse põhižanrid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.